

O'zbekiston Respublikasi
Maktabgacha va maktab
ta'limi vazirligi

ISSN: 2992-9008
UDK: 37

TA'LIM VA TARAQQIYOT

Ilmiy-uslubiy jurnali

2026-YIL 5-SON

www.journal.namspi.uz

Bosh muharrir: Namangan davlat pedagogika instituti rektori B.E.Xusanov
Mas'ul muharrir: Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo'yicha prorektor M.R.Qodirxonov
Mas'ul muharrir o'rinbosari: Ilmiy tadqiqotlar, innovatsiyalar va ilmiy-pedagogik kadrlar tayyorlash bo'limi boshlig'i J.A.Yuldashev

TAHRIR HAY'ATI

Aniq va tabiiy fanlar: k.f.d., prof. Sh.Abdullayev, f-m.f.d., dots. R.Xakimov, k.f.d., prof. N.Vohidova, k.f.d., dots. M.Qodirxonov, b.f.d., dots. A.Batashov, f-m.f.n., dots., T.Abdullayev, p.f.n., dots. M.Eshnazarova, p.f.n., dots. G'.Nafasov, p.f.n., dots. M.Boltayeva.

Texnika fanlari: t.f.d., prof. A.Umarov, t.f.d., prof. A.Qayumov, PhD, dots. Sh.Xudoyqulov, PhD, dots. Abdunazarov.

Ijtimoiy-gumanitar fanlar: s.f.d., prof. T.Fayzullayev, tar.f.d., prof. A.Rasulov. f.f.d., prof. M.Ismoilov, i.f.d., dots. N.Sotivoldiyev, t.f.n., dots. A.Isoqboyev, f.f.n., dots. O.Mamatov, t.f.n., dots. Z.Haydarov, PhD. J.Yuldashev, PhD. A.Abdullayev.

Pedagogika fanlari: p.f.d., prof. B.Xodjayev, p.f.d., prof. X.Najmiddinova, p.f.d., prof. T.Ismoilov, p.f.d., prof. S.Abdullayev. p.f.d., prof., M.Y.Sobirova, p.f.d., prof., R.Zamilova, p.f.d., prof. Sh.Xujamberdiyeva, p.f.d., dost. M.Asqarova, PhD, dots. M.Asranboyeva.

Filologiya fanlari: fil.f.d., prof. N.Uluqov, fil.f.d., prof. H.Usmanova, f.f.d., dots. X.Shokirova, p.f.n., dots. S.Misirov, p.f.n., dots. Sh.Ubaydullayev, PhD., dots. P.Lutfullayev, PhD., dots. M.Yakubbayev.

Texnik muharrir: R.Tursunov

Tahririyat manzili: Namangan shahri, Uychi ko'chasi, 316-uy.

Pochta indeksi: 160136, **Faks:** (0369) 227-27-21,

Email: Info@namspi.uz

"Ta'lim va taraqqiyot" ilmiy-uslubiy jurnali elektron to'plam sifatida O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi **Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi (AOKA)ning 2022-yil 25-oktabrdagi № 045044 raqamli guvohnomasi** asosida chop etiladi. Jurnal **Oliy Attestatsiya komissiyasining 2024-yil 30-noyabrdagi (№ 364/5) yig'ilishi qaroriga asosan pedagogika fanlari bo'yicha falsafa fanlari doktori (PhD) va fan doktori (DSc) ilmiy darajasiga talabgorlarning dissertatsiya ishlari yuzasidan asosiy ilmiy natijalarini chop etish uchun tavsiya etilgan.** UDK: 37, Xalqaro standartlashtirish raqami (ISSN): 2992-9008.

Maqolalarning ilmiy saviyasi va keltirilgan ma'lumotlar uchun mualliflar javobgar hisoblanadi.

KO'RISHIDA NUQSONI BO'LGAN O'QUVCHILARNING LINGVOKOMMUNIKATIV KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISH TEKNOLOGIYALARINI TAKOMILLASHTIRISH

Islomova Moxiraxon Inomjonovna

FarDU Chet tillar fakulteti, Chet tillar kafedrası katta o'qituvchisi, PhD

ORCID: 0000-0002-5940-7126

E-mail: mokhirakhonislomova@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada ko'rishida nuqsoni bo'lgan o'quvchilarning lingvokommunikativ kompetensiyasini rivojlantirish texnologiyalarini takomillashtirishning nazariy va metodik asoslari yoritilgan. Ushbu toifadagi o'quvchilarda axborotni qabul qilishning vizual kanali cheklanganligi sababli til o'rganish jarayonida eshitish, taktil va kinestetik idrokka tayanish zarurligi asoslangan. Tadqiqotda Brail yozuvi, ekran o'qish dasturlari, audio materiallar, interfaol metodlar va universal dizayn tamoyillarini uyg'unlashtirgan integrativ texnologik model taklif etilgan. Model motivatsion-maqсадli, mazmuniy, jarayonli va natijaviy-baholash komponentlaridan iborat. Maqola maxsus va inklyuziv ta'lim sharoitida til o'qituvchilari uchun amaliy ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: ko'rishida nuqsoni bo'lgan o'quvchilar, lingvokommunikativ kompetensiya, inklyuziv ta'lim, Brail yozuvi, ekran o'qish dasturlari, audio texnologiyalar, universal dizayn, pedagogik texnologiya.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ТЕХНОЛОГИЙ ФОРМИРОВАНИЯ ЛИНГВОКОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ У ОБУЧАЮЩИХСЯ С НАРУШЕНИЯМИ ЗРЕНИЯ

Аннотация. В статье рассмотрены теоретические и методические основы совершенствования технологий развития лингвокоммуникативной компетенции у учащихся с нарушениями зрения. Обосновывается необходимость опоры на слуховое, тактильное и кинестетическое восприятие в процессе изучения языка в условиях ограниченности зрительного канала получения информации. Предлагается интегративная технологическая модель, объединяющая шрифт Брайля, программы экранного доступа, аудиоматериалы, интерактивные методы и принципы универсального дизайна обучения. Модель включает мотивационно-целевой, содержательный, процессуальный и оценочно-результативный компоненты. Материалы статьи могут быть полезны преподавателям языков в условиях специального и инклюзивного образования.

Ключевые слова: учащиеся с нарушениями зрения, лингвокоммуникативная компетенция, инклюзивное образование, шрифт Брайля, программы экранного доступа, аудиотехнологии, универсальный дизайн обучения, педагогическая технология.

IMPROVING TECHNOLOGIES FOR DEVELOPING THE LINGUO-COMMUNICATIVE COMPETENCE OF STUDENTS WITH VISUAL IMPAIRMENTS

Abstract. *The article examines the theoretical and methodological foundations for improving technologies that develop the linguistic and communicative competence of visually impaired learners. It argues that, because the visual channel for receiving information is limited, language learning for these students must rely on auditory, tactile and kinesthetic perception. The study proposes an integrative technological model that combines Braille, screen-reader software, audio materials, interactive methods and Universal Design for Learning principles. The model comprises motivational-targeted, content, procedural and evaluative-outcome components. The findings may be useful for language teachers working in special and inclusive education settings.*

Keywords: *visually impaired learners, linguistic and communicative competence, inclusive education, Braille, screen readers, audio technologies, Universal Design for Learning, pedagogical technology.*

KIRISH

Bugungi kunda O'zbekistonda ta'lim tizimini isloh qilish, uni xalqaro standartlarga moslashtirish va har bir bolaning sifatli ta'lim olish huquqini ta'minlash davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylangan. Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida imkoniyati cheklangan bolalarni ta'lim bilan qamrab olish va inklyuziv ta'limni kengaytirish vazifasi alohida belgilangan [3]. "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun ham ta'lim olishda teng imkoniyatlarni kafolatlaydi [2]. "Yangi O'zbekiston strategiyasi"da inson kapitalini rivojlantirish, ta'limning inklyuzivligi va sifatini oshirish masalalariga alohida e'tibor qaratilgan [1].

Globallashuv sharoitida chet tillarini bilish shaxsning ijtimoiy faolligi, kasbiy imkoniyatlari va axborot olamiga kirish darajasini belgilaydi. Ko'rishida nuqsoni bo'lgan o'quvchilar uchun til nafaqat muloqot vositasi, balki tashqi dunyo bilan aloqa o'rnatishning asosiy kanallaridan biridir. Shu sababli ularning lingvokommunikativ kompetensiyasini rivojlantirish ta'limning muhim vazifasi hisoblanadi.

Muammoning dolzarbligi quyidagilar bilan izohlanadi:

- ko'rishida nuqsoni bo'lgan o'quvchilar uchun moslashtirilgan o'quv materiallari (Braill darsliklar, audio resurslar) yetishmaydi;

- an'anaviy darslarda vizual vositalarga (jadval, rasm, doska yozuvi) ortiqcha tayaniladi;
- o'qituvchilarning tiflopedagogik va tiflotexnologik tayyorgarligi yetarli emas;
- inklyuziv sinflarda individual yondashuvni amalga oshirish qiyin.

Tadqiqotning maqsadi ko'rishida nuqsoni bo'lgan o'quvchilarning lingvokommunikativ kompetensiyasini rivojlantirish texnologiyalarini takomillashtirishning nazariy-metodik asoslarini ishlab chiqish va amaliy tavsiyalar berishdan iborat.

Tadqiqot vazifalari: (1) "lingvokommunikativ kompetensiya" tushunchasining mohiyatini aniqlash; (2) ko'rishida nuqsoni bo'lgan o'quvchilarning til o'zlashtirish xususiyatlarini tahlil qilish; (3) mavjud texnologiyalarning imkoniyat va cheklovlarini asoslash; (4) takomillashtirilgan texnologik modelni taklif etish.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYASI

"Kommunikativ kompetensiya" tushunchasi D.Hymes tomonidan til birliklarini bilishdan tashqari, ularni muayyan ijtimoiy vaziyatda o'rinli qo'llash qobiliyati sifatida ta'riflangan [9]. Keyinchalik M.Canale va M.Swain uni grammatik, sotsiolingvistik, diskursiv va strategik komponentlarga ajratdilar [10]. Yevropa Kengashining Umumevropa tillar kompetensiyasi (CEFR) hujjati tilni o'zlashtirishni retseptiv, produktiv, interaktiv va vositachilik faoliyatlari orqali ta'riflaydi [11]. Rus tilshunosligi va pedagogikasida I.A.Zimnyaya kommunikativ kompetensiyani kalit kompetensiyalar tizimida ko'rib, uning shaxsiy-faoliyatli mohiyatini ta'kidlagan [14].

O'zbek metodikasida chet tilini o'qitishda kommunikativ yondashuv, tilni nutq faoliyati turlari (tinglab tushunish, gapirish, o'qish, yozish) orqali o'rgatish tamoyillari J.J.Jalolov ilmiy ishlarida yoritilgan [5]. Ushbu maqolada lingvokommunikativ kompetensiya til bilimi (fonetik, leksik, grammatik), nutqiy ko'nikmalar va muloqot strategiyalarining birligi sifatida tushuniladi.

Defektologiyaning nazariy poydevorini L.S.Vygotsky yaratgan. U nuqsonli bolaning rivojlanishi sifat jihatidan o'ziga xos bo'lib, kompensatsiya mexanizmlari asosida kechishini ta'kidlagan [13]. Uning yaqin rivojlanish zonasi va ijtimoiy hamkorlik haqidagi g'oyalari ham muhim [12]. Ko'rish nuqsonida bolaning dunyoni bilishi eshitish, teginish, hid bilish va nutq orqali qayta qurilib, so'z yetakchi kompensator vositaga aylanadi. Bu til o'rgatishning ahamiyatini yanada oshiradi. Nutq rivojlanishidagi o'ziga xosliklar logopedik nuqtai nazardan ham tahlil qilingan [4].

Ko'rishida nuqsoni bo'lgan o'quvchilarda til o'zlashtirishning o'ziga xosliklari

Pedagogik kuzatuvlar va adabiyotlar tahlili quyidagi xususiyatlarni ko'rsatadi:

1. Verbalizm xavfi. O'quvchi so'zni biladi, lekin uning ortidagi obrazni to'liq tasavvur qilmaydi. Shuning uchun leksikani konkret predmetlar, taktil modellar va tavsiflar orqali berish zarur.
2. Eshitish xotirasining kuchliligi. Bu fonetika va tinglab tushunishni rivojlantirishda ustunlik beradi, ammo yozuv va imlo ko'nikmalarini shakllantirishda qo'shimcha vositalar talab etadi.
3. Nonverbal vositalarning cheklanishi. Imo-ishora, mimika va ko'z kontaktidan foydalanish qiyinlashadi. Shu sababli muloqotda intonatsiya, pauza va og'zaki tavsiflarga e'tibor beriladi.
4. Axborotni ketma-ket qabul qilish. Vizual idrokda bir lahzalik yaxlit qamrov o'rniga Brail yoki audio orqali ketma-ket o'qish sekinroq kechadi. Bu vaqt va hajmni to'g'ri rejalashtirishni talab qiladi.
5. Motivatsion va ijtimoiy omillar. Hamsuhbatlar bilan o'zaro munosabatda ishonchsizlik va kommunikativ tashvish kuzatilishi mumkin.

NATIJA VA MUHOKAMALAR

Mavjud texnologiyalarning tahlili va ularning kamchiliklari

Amaliyotda quyidagi vositalar qo'llaniladi:

- Brail yozuvi va Brail displeylari (taktil o'qish va yozish);

- Ekran o'qish dasturlari (masalan, NVDA, JAWS) va ovozli yordamchilar;
- Audio kitoblar, podkastlar, nutq sintezi;
- Taktil modellar va relyefli tasvirlar;
- An'anaviy interfaol metodlar (rolli o'yin, juftlikda ishlash, munozara) [7].

Ularning kamchiliklari quyidagicha: (a) vositalar ko'pincha alohida-alohida, tizimsiz qo'llanadi; (b) texnologiyalar til kompetensiyasining barcha komponentlarini (ayniqsa sotsiolingvistik va strategik) qamrab olmaydi; (c) o'quv materiallari vizual muhitga mo'ljallab yaratilgani uchun moslashtirishni talab qiladi; (d) natijani baholash mezonlari ko'rish nuqsoniga moslashtirilmagan. Pedagogik texnologiyalarning umumiy nazariy asoslari esa o'qitish jarayonini loyihalash, uning bosqichlarini aniq belgilash va natijani diagnostika qilishni talab qiladi [6; 8].

Takomillashtirilgan texnologik model

Tadqiqot jarayonida quyidagi to'rt komponentli integrativ model taklif etiladi.

1) Motivatsion-maqсадli komponent. Maqsadlar CEFR deskriptorlari asosida, ko'rish nuqsonining darajasi (to'liq ko'rmaslik, past ko'rish) hisobga olingan holda individual belgilanadi [11]. O'quvchining real hayotiy ehtiyojlari (masalan, ijtimoiy tarmoqlarda muloqot, onlayn ta'lim, kelajakdagi kasbi) bilan bog'liq vaziyatlar tanlanadi.

2) Mazmuniy komponent. Materiallar universal dizayn tamoyillari asosida tayyorlanadi: bir xil mazmun bir necha ko'rinishda (matn, audio, Brail, kattalashtirilgan shrift) taqdim etiladi, ishtirok va ifoda usullari ko'p variantli bo'ladi [16]. Multimedia ta'limi nazariyasiga ko'ra, ortiqcha axborotni bir kanalga yuklamaslik va tinglash hamda taktil kanallarni muvozanatlash kognitiv yuklamani kamaytiradi [15].

Jarayonli komponent. Dars quyidagi bosqichlarda quriladi:

- Tayyorgarlik bosqichi: fonetik mashqlar, tinglash orqali kirish, taktil modellar bilan leksikani tanishtirish.
- Mazmunni o'zlashtirish bosqichi: audio matn bilan ishlash, Brail yoki ekran o'qish dasturi orqali o'qish, og'zaki tavsif (audio description) usuli.

- Amaliy-muloqot bosqichi: rolli o'yinlar, juftlik va guruhda hamkorlikda ishlash, o'rtoqlar yordami (peer tutoring). Bunda yaqin rivojlanish zonasi g'oyasidan foydalaniladi [12].
- Mustahkamlash bosqichi: ovozli yozuv bilan o'z nutqini tahlil qilish, mustaqil topshiriqlar.

Natijaviy-baholash komponenti. Baholash ko'rish qobiliyatiga bog'liq bo'lmagan formatlarda (og'zaki, audio, Brail, kompyuterda ekran o'qish dasturi bilan) o'tkaziladi. Mezonlar: tinglab tushunish aniqligi, nutq ravonligi, leksik boyligi, o'rinli muloqot qila olishi va strategik ko'nikmalari (so'rab aniqlashtirish, parafraz qilish).

Texnologiyani amalga oshirishning pedagogik shartlari

Modelning samarali ishlashi uchun quyidagi shartlar zarur:

1. O'qituvchining tiflopedagogika va yordamchi texnologiyalar bo'yicha malakasini oshirish;
2. Moslashtirilgan o'quv resurslari bazasini yaratish (audio darsliklar, Brail lug'atlar, ovozli mashqlar);
3. Inklyuziv sinflarda barcha o'quvchilar uchun ochiq va qulay tilli muhit yaratish, sinfdoshlarni hamkorlikka tayyorlash;
4. Ota-onalar va mutaxassislar (tiflopedagog, logoped, psixolog) bilan hamkorlik;
5. Muntazam diagnostika va individual ta'lim traektoriyasini yuritish.

Tajriba-sinov ishlarini tashkil etish bo'yicha tavsiyalar

Modelning samaradorligini aniqlash uchun pedagogik tajriba o'tkazish tavsiya etiladi. Unda tajriba va nazorat guruhlari shakllantirilib, boshlang'ich va yakuniy kesimlarda tinglab tushunish, nutq ravonligi, leksik zaxira va muloqotga tayyorlik ko'rsatkichlari solishtiriladi. Natijalar miqdoriy (o'rtacha ball, statistik ahamiyatlilik) va sifat jihatidan (kuzatuv, suhbat, o'z-o'zini baholash anketasi) tahlil qilinadi.

XULOSA

Tadqiqot natijalari ko'rishida nuqsoni bo'lgan o'quvchilarning lingvokommunikativ kompetensiyasini rivojlantirishda ularning individual imkoniyatlari va kompensator mexanizmlarini hisobga olish muhim pedagogik shart ekanligini ko'rsatdi. Xususan, eshitish, taktil va kinestetik idrok kanallaridan samarali foydalanish o'quvchilarning tilni o'zlashtirish hamda kommunikativ faoliyatini rivojlantirishga xizmat qiladi. Mavjud pedagogik texnologiyalarni alohida qo'llash lingvokommunikativ kompetensiyaning grammatik, sotsiolingvistik, diskursiv va strategik tarkibiy qismlarini kompleks rivojlantirish imkonini cheklashi sababli ularni yagona tizim asosida uyg'unlashtirish zarur.

Tadqiqot doirasida taklif etilgan motivatsion-maqсадli, mazmuniy, jarayonli hamda natijaviy-baholash komponentlaridan tashkil topgan integrativ model mazkur muammoni tizimli hal etishga yo'naltirilgan. Ushbu modelda Brayl yozuvi, ekran o'qish dasturlari, audio resurslar va universal dizayn tamoyillarining o'zaro uyg'unligi ta'lim jarayonining moslashuvchanligi va qulayligini ta'minlaydi. Modelni samarali joriy etish uchun o'qituvchilarning kasbiy kompetensiyasini oshirish, moslashtirilgan o'quv-metodik resurslar bazasini shakllantirish, inklyuziv ta'lim muhitini yaratish hamda pedagog, tyutor, psixolog va boshqa mutaxassislar hamkorligini yo'lga qo'yish muhim ahamiyat kasb etadi.

Kelgusida mazkur modelning pedagogik samaradorligini tajriba-sinov ishlari asosida baholash, shuningdek, sun'iy intellekt, ovozli tavsiflash va boshqa raqamli assistiv texnologiyalarning imkoniyatlarini ta'lim jarayoniga integratsiya qilish ko'rishida nuqsoni bo'lgan o'quvchilarning lingvokommunikativ kompetensiyasini rivojlantirishning istiqbolli yo'nalishlari sifatida qaraladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. Toshkent: O'zbekiston, 2021. 464 b.
2. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni, O'RQ-637-son. 2020-yil 23-sentyabr.

3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5712-son Farmoni. 2019-yil 29-aprel.
4. Ayupova M.Yu. Logopediya. Toshkent: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati, 2011.
5. Jalolov J.J. Chet til o'qitish metodikasi. Toshkent: O'qituvchi, 2012.
6. Yo'ldoshev J.G', Usmonov S.A. Pedagogik texnologiya asoslari. Toshkent: O'qituvchi, 2004.
7. Ro'ziyeva D., Usmonboyeva M., Holiqova Z. Interfaol metodlar: mohiyati va qo'llanilishi. Toshkent: TDPU, 2013.
8. Sayidahmedov N.S. Yangi pedagogik texnologiyalar. Toshkent: Moliya, 2003.
9. Hymes D. On Communicative Competence // Pride J.B., Holmes J. (eds.) Sociolinguistics. Harmondsworth: Penguin, 1972. P. 269–293.
10. Canale M., Swain M. Theoretical bases of communicative approaches to second language teaching and testing // Applied Linguistics. 1980. Vol. 1(1). P. 1–47.
11. Council of Europe. Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment. Companion Volume. – Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2020.
12. Vygotsky L.S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978.
13. Выготский Л.С. Основы дефектологии. М.: Лань, 2003.
14. Зимняя И.А. Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентностного подхода в образовании. – М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2004.
15. Mayer R.E. Multimedia Learning. 2nd ed. New York: Cambridge University Press, 2009.
16. Rose D.H., Meyer A. Teaching Every Student in the Digital Age: Universal Design for Learning. Alexandria, VA: ASCD, 2002.